

terhes. Eleve kell számoljon a kudarccal az, aki emberségre rakja föl a tétjét. Látja Gáll Ernő is jól az egyénre s közösségekre leselkedő veszélyeket. „Nem tudni még, mit hoz a jövő. Egy azonban biztos: ha a felelősség, a szabadság és méltóság értékeit már most anakronizmusoknak, pusztá illúzióknak nyilvánítjuk, akkor könnyebben szabaddá válik a tényleges felszámolásukhoz vezető út.” Ez lehet talán — végsőkre egyszerűsítve — Gáll Ernőék nemzedékének legfontosabb filozófiai tanúságtétele. És — Gáll Ernőre magára fordítva a szerző Sinkó Ervinről írt szavait: talán nem véletlen, hogy gondolatai, dilemmái Erdélyben kaptak szócsövet, „ahol a józan, egyensúlyra irányuló realista törekvés s a fantázia szárnyain felröppenő tervezés közötti kompromisszum szinte sajátos hagyománynak számít”. (*Kriterion*.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Szauder József: Tavasz és őszi utazások

Szauder József irodalomtörténeti munkásságának legnagyobb és legjelentősebb fejezetei a 18. és a 19. századi magyar irodalomhoz kapcsolódnak. Legelsősorban a felvilágosodás korszakával foglalkozott roppant ismeretanyag birtokában és rendkívüli elmélyedéssel. Kiemelkedő tanulmányok sorozatában mondott kikerülhetetlenül fontosat ennek az időszaknak az irodalmáról, művészetéről, esztétikájáról. Ha fájdalmasan korán lezárult életművének csupán mennyiségi arányait nézzük, a 20. századi magyar irodalomról szóló írásait — hasonlóképpen a magyar—olasz kapcsolattörténeti vagy az útleírást és kultúrtörténeti szemléletet ötvöző esszéit — akár melléktermékszerű kiegészítésnek, alkalmi kitérők termékeinek is tekinthetnénk. A Szauder Mária által gondozott *Tavaszi és őszi utazások* című kötetben egybegyűjtött tanulmányok bárkit meggyőzhetnek róla, hogy ennél lényegesen többről van szó. A régebbi korok kitűnő tudósa, szenvedélyes kutatója a 20. század irodalmának kevesebb időt és figyelmet szentelhetett ugyan, de amit ebből a tárgykörből meg tudott írni; annak nagyobb része igen lényeges és jelentős.

Akad a gyűjteményben kisebb értékű kísérlet, esetleges alkalom szülte — s így ma már inkább csak kritikátörténeti érdekességű — vállalkozás. Ezeket valóban melléktermékeknek tarthatjuk. Ilyen például a Bródy Sándort bemutató — az ötvenes évek első felében készült — vázlatos arcképrajz, amely mára megfakult; a *Fejlesztésrajzi vázlat József Attila verstípusairól* című fiatalkori esszé, amely a pályakezdés adalékként érdemelhet figyelmet; még viszonylag keveset mond a legelső Krúdy-írás (*Krúdy-hősök*). A kortársi lírikusok műveit vizsgáló kritikák sorából csupán a Simon István költészetét áttekintő két írás emelkedik ki — a találó megfigyelések sokaságával, részletező alaposágával s a megértő érzékenység magas fokával. Ami másodlagosnak ítélnél, az a kötetnek kicsiny hányada, hiszen az összeállítás törzsanyagát a kiváló és súlyos tanulmányok alkotják. Olyan írások adják meg a *Tavaszi és őszi utazások* rangját és értékét, amelyek a múlt időben sem veszítettek hatóképességükből, ma is kitűnnek szakszerűségükkel, megalapozottságukkal, gondolatgazdagságukkal, mélyreható elemzési módszerükkel, megragadó igényességükkel és elevenségükkel.

Századunk irodalmának három nagy egyéniségéről — Babitsról, Kosztolányiról, Krúdyról — szólnak Szauder József nagyszabású tanulmányai és esszéesorozatai. Mindhárom alkotóról olyasmit adott elő, amit indokoltan szoktunk alapvető fontosságúnak és egyben úttörő értékűnek, kezdeményező érvényűnek nevezni. Mindhárom esetben számolhatott több-kevesebb és kisebb-nagyobb értékű kutatási előzmény-

nyel, támaszkodhatott bizonyos eredményekre; ezekre mindig hivatkozott is. Mégsem lehetett könnyű dolga, hiszen amikor ezekkel a más-más okból nehezen átvilágható és értelmezhető, a tisztázó értékelést is jócskán megnehezítő életművekkel szembenézett, bőven találkozhatott feltáratlan vagy alig feltárt területekkel, megválaszolatlan kérdésekkel, elemzésre váró jelenségekkel, eldöntésre váró dilemmákkal. Nagyfokú szellemi eredetiségre és önállóságra volt szükség ahhoz, hogy átfogó és összefoglaló ítéleteket, az életművek lényegét, a művészi pályák törvényeit érintő felismeréseket és minősítéseket kimondhasson a portrék és pályaképek megformálásának időszakában — többnyire a 60-as évek legelején.

A Krúdy-tanulmányok láncolata voltaképpen monografikus élmény- s ismeretanyag és szemléletmód birtoklásáról tanúskodik. Szauder József mindenekelőtt a novellista újtárt kísérte végig. Analitikus mélységgel és kimerítő teljességgel mutatta be Krúdy novellisztikáját, megalapozva az epikus teljesítmény egyik felének — kiterjedt vonulatának — további kutatását s értékelő jellemzését. Jóformán minden lényegeset jelzett vagy ki is bontott, ami a Krúdy-novellát illetően számba vehető. Ugyanakkor a regényíróról sem feledkezett meg; utalások, részletelemzések, kapcsolat- és párhuzamjelző megállapítások sokaságában vonta be az ábrázolásba a regényeket is, a teljes portré irányába tágitva a műfaji fejlődésrajzot. Krúdy különleges művészetének mélyeséges megértését bizonyítják ezek az élményszerűen ihletett írások. Találkozik bennük az átélő-beleélő hajlam s a tudományos pontosság. Külön érdemük, hogy sokban hozzájárultak a Krúdy körüli félreértések, legendák, megtevesztő egyoldalúságok és szemléleti bizonytalanságok oszlatásához, érvénytelenítéséhez is. Meggyőző érveket, szempontokat s megvilágított tényeket sorakoztattak fel a torzításoktól mentes, az egészében s részleteiben is hiteles Krúdy-kép megformálása érdekében.

Két tanulmányt szentelt Szauder József — más-más időben — Kosztolányi lírájának. A korábbi (*A „Hajnali részegség” motívumának története*) az utolsó pályaszakasz remekének elemzését végezte el, mégpedig oly módon, hogy a költő egyik alapmotívumának alakulástörténetét is tüzetesen végigkövette. Mindkét műveletet mesterien hajtotta végre. A másik esszé az egész lírikusi mű fölmérésére és jellemzésére vállalkozott. Sűrítetten tömör pályaképrajzként és lényegkiemelő portréként egyaránt szuggesztív írás ez. Sokféle nézőpontból tekintett Szauder az életműre, érzékenyen és árnyaltan vizsgálta meg a pályaszakaszokat, gazdagon írta le az élményvilágot, a stílusrétegeket, a verstípusokat, összetett képet mintázva a lírai személyeségről. Színesen értekezett mindarról, ami ebben a lírában változó volt, s ezenközben azt is lényeglátó biztonsággal emelte ki, ami a legmélyebb rétegekben állandó és meghatározó maradt. Látta az „érzelmes, csodálkozó reflexivitás” formáiban kifejeződő alapélmények és magatartáselvek bizonyos redukáltságát, ám bármilyen határozottan emelte ki a szemléletvilág egyoldalúságát, világosan rámutatott, hogy Kosztolányi ihlete „az élet folyamatát, folytonosságát — nem értékeit, eszméit, marandóságát, nagy ideáljait vagy közösségeit —, hanem csak hullámverését, tényezőit vagy magát a sodrát” élte és írta nagy költészetté, s bár világképe alapján mindenkor „hit nélküli” volt, mégis „alig van más költőnél nagyobb figyelem az élet szépsége, öröme s fájdalma, lázai s csöndjei iránt, mint önála; az élet folyamatának, áramlásának, megszakíthatatlanságának nagy élményét kevesen fejezték ki igazabb költőiséggel...”

A Babits líráját átvilágító esszé hasonlóképp bizonyítja a portréfestő tanulmányíró erényeit, felmutatja költészetszemléletének és módszerének magasrendű értékeit. Itt is együtt láthatjuk a részletező hosszsmetszeti és a karakterizáló keresztmetszeti képet. Felrajzolta a pályaszakaszokat, áttekintette a fontosabb állomásokat, elemezte a különválasztható fejezeteket, s mindig össze is kapcsolta az elkülönítve megvizsgált egységeket, keresve a módosulásokban s a változásokban az összefüggéseket, az egységesítő elveket és hatóelemeket. Nem kevés szó esik a tanulmányban Babits világképéről, eszmevilágáról, magatartásformáiról, s ezen belül jó néhányszor szóba kerülnek az „eszmei gátak”, „ideológiai korlátok”, „ideológiai gyökerű gyengeségek”.

Ugyanakkor Szauder azt is leszögezte, hogy „a művészet *tartalmát*” nem lehet „a művész ideológiai pozíciójára redukálni”, s ennek értelmében arra törekedett, hogy tisztán felmutathassa, ami az „emberi és költői tartalomban mindmáig érték”. Főként Babits nagyságát kívánta megerősítve bizonyítani, a művészi teljesítményt „szenvetős tragikus életből lepárolt” lírai műként, „páratlan költészetként” méltatva. A babitsi líra gyötrődő és felizzó személyességében igaz beleéléssel volt képes megérezni és tudatosítva megláttatni „az egész emberi tartalmat”, a humanista üzeneteket, az „erkölcsi felelősségtudat” szavait és jelentésvilágát, a „mélységesen őszinte és becsületes” alkotó egyéniség megrendítő önkifejezését, a lírai alkotásban „a kulturális emberség” és „a morális emberség” együttes jelenlétét.

Egyetlen írás kivételével különböző kiadásokból és forrásokból eddig is ismerhettük a kötet anyagát. Mégis örülünk az egybegyűjtésnek, hiszen a *Tavaszi és őszi utazások* megadta az újrakoalvasás örömét, s méltó tisztelgés is a nagy tekintélyű és nagy hatású irodalomtörténész emléke előtt. (*Szépirodalmi.*)

FÜLÖP LÁSZLÓ

„Mi legyen azzal, aki többet tud, mint amennyit tehet”?

BRETTER GYÖRGY: ITT ÉS MÁST, PÁRBESZÉD A VÁGYAKKAL

„Mit is lehet mondani a halottakról? — kezdi Bretter György egyik esszéjét, méghozzá a mesterként szeretett Sinkó Ervinről szólót. — Csak annyit, hogy mindenük elveszett. És ha életüket mégis valamiképp hasznosan töltötték el és történetesen értelmiségiek voltak, mint Sinkó Ervin, akkor, noha mindenük elveszett, az emberek mégis tanultak tőlük valamit. Az utókornak csak a megszállottak dolgoznak: a jelennek szoktak írni az emberek. A jelen harcaiban vesznek részt, és mit sem törődnek az egyetemes harmóniával együtt zengő majdani atomjaikkal. Mindenük elvész, de a halottak után már nem lehet ugyanazt csinálni, amit azok hajdan elvégeztek. Azt, hogy a *más* van, azt köszönjük a halottaknak, s ha értelmiségi volt, hivatásos gondolkodó vagy író és miegyéb, akkor a *más* gondolatot, írást vagy amit lehetővé tett, azt köszönjük neki.”

A retorikus felvezetést áthatja valamiféle hetyke báj; a meggyőződés világos, pontos mondatokban ölt testet, de végig ott bujkál az irónia-önirónia. És a jellegzetes, szárnyaló-megpöndörődő stílus, noha nem követi az élőbeszédet, mégis szívszorítóan idevarázsolja az élő Bretter Györgyöt: a nevetésében is jelenlevő szomorúságot, a figyelmes érdeklődést, amivel órákig hallgatott bárkit, a csak sejthető, külön világot, ami annyira körülfogta mindig, hogy a beszélgetés legbensőségesebb pillanataiban is volt valami belőle, ami távolmaradt. Hallom, ahogy mondja: „a természet nekem nem arra való terep, ahol az ember nembeli lényege megnyilatkozik, a természetben pisilni is lehessen”. Erőszakoltság nélkül állandóan vibrált benne és körülötte a természetesség és a megkülönböztettség kettőssége. A normális, hétköznapi-ságban élő, szellemes, közvetlen Bretternek kivételes *aurája* volt. „Volt”, írom, s beleborzongok a múlt időbe; de hisz láttam, „tapasztaltam” az addig csak ésszel fölfogott tényt. A kórházi ágyon holtan feküdt, már levetkőztetve, lepedőbe csavarva — és a teste hihetetlenül kicsi lett.

Most, hogy szinte egyidőben jelent meg a Magvető Kiadónál és a Kriterionnál gyűjteményes esszékötete, és örömmel fedezem fel sorra a régi, ismerős írásokat —